

नेपालमा खाद्य सुरक्षाको अवस्थाको संक्षिप्त जानकारी

(चैत्र २०७३ देखि असार २०७४)

कृषि विकास मन्त्रालय तथा विश्व खाद्य कार्यक्रम
नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली (NeKSAP)
संयुक्त अधिराज्य बेलायत (UK aid) सरकारको सहयोगमा

नोट : श्रावण २६ - २९ मा भएको भारी वर्षात र त्यसले देशव्यापी रूपमा ल्याएको बाढी पहिरोको प्रभावलाई यस संक्षिप्त जानकारीमा समावेश गरिएको छैन । सो बाढी र त्यसले खाद्य सुरक्षामा पारेको प्रभावको अध्यावधिक जानकारी NeKSAP ले अलगगै गर्नेछ ।

१. वर्तमान अवस्था: चैत्र २०७३ देखि असार २०७४

संक्षेप

७४ जिल्लाका जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले असार र श्रावण महिनामा बैठक गरी चैत्र २०७३ देखि असार २०७४ सम्मको अवधिको खाद्य सुरक्षा अवस्थाको विश्लेषण र श्रावण देखि कार्तिक २०७४ सम्मको खाद्य सुरक्षा अवस्थाको पूर्वानुमान गरे । जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले खाद्य सुरक्षाको अवस्थालाई एकिकृत खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरणको विधि^१मा आधारित रही हरेक गा.वि.स.र न.पा. हरूलाई न्यूनतम खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण १), मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण २), वा उच्चतम खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ३) मा वर्गीकरण गरे । यस अवधिमा कुनै पनि गा.वि.स.हरू खाद्य असुरक्षाका दृष्टिकोणले गम्भिर खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ४) मा वर्गीकरण भएनन् । समग्रमा, जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले ९ गा.वि.स.हरूलाई उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३), १५८ गा.वि.स.हरूलाई मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) र ३,२०० गा.वि.स.हरू तथा न.पा.हरूलाई न्यूनतम खाद्य असुरक्षित (चरण १) को अवस्थामा वर्गीकरण गरे । खाद्य असुरक्षित क्षेत्रहरूको भौगोलिक वितरण नक्शा १ मा हेर्नुहोस् । जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले तयार पारेको विश्लेषणात्मक नतिजाहरू कृषि विकास मन्त्रालयको श्रावण १८ देखि २३, २०७४ मा बसेको चौमासिक समिक्षा बैठकहरूमा प्रस्तुत गरी प्रमाणीकरण एवं स्विकृति गरियो ।

^१ चरण वर्गीकरण विधि मार्फत जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले स्थापित प्रक्रिया र साधनहरूको प्रयोग गरि तथ्यगत सूचना सहमतिका आधारमा खाद्य असुरक्षाको गम्भिरतालाई पाँच चरणमा वर्गीकरण गर्दछन्: **न्यूनतम खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण १)**- यस अवस्थामा जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू (उपायहरू) परिवर्तन नगरिकन घरधुरीहरूले खाद्य र गैह्र खाद्य आवश्यकताहरू पूरा गरिरहेका (धानी रहेका) हुन्छन्, **मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण २)**- यस अवस्थामा घरधुरीहरूले परम्परागत निर्वाह पद्धति अपनाएर न्यूनतम खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न सक्छन्, तर केही अत्यावश्यक गैह्र खाद्य आवश्यकताका लागि भने पछि परिपूर्ति गर्न नसकिने खालका निर्वाहपद्धतिहरू अपनाई उक्त आवश्यकता पूरा गर्न सक्दैनन्, **उच्चतम खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ३)**- यस अवस्थामा घरधुरीहरू खाद्य उपभोग अभावको उच्चतम अवस्थामा हुन्छन् वा जीविकोपार्जनका साधनहरूको घट्टो परिस्थितिबाट मात्र न्यूनस्तरको खाद्य आवश्यकता पूरा गर्न सक्दछन्, **आपतकालीन वा गम्भिर खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ४)**- यस अवस्थामा घरधुरीहरूले जीविकोपार्जनका साधनहरू नगुमाइकन खाद्य तथा गैह्र खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न सक्दैनन्; र **मानवीय आपतकालीन अवस्था (चरण ५)**: यस अवस्थामा घरधुरीहरू खाद्य र अन्य आधारभूत आवश्यकताहरूको चरम अभावमा हुन्छन् जहाँ भोकमरी, अभाव, मुख्य स्रोतहरूको परिपूर्ति नहुने गरी क्षति भएको र मानवीय क्षति भएको प्रष्ट देखिन्छ ।

मुख्य बुँदाहरू

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले पश्चिमाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पूर्वाञ्चल क्षेत्रका भूकम्प प्रभावित जिल्लाहरूमा वैशाख २०७२ पछि समग्र खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा क्रमिक सुधार आएको जनाएका छन् । यस अनुगमन अवधिमा जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले हिउँद बालीहरू (गहुँ, जौ र आलु) भित्र्याइएको र जीविकोपार्जनका क्रियाकलापहरू पनि पून सुचारु भएका कारण खाद्य सुरक्षाको अवस्थामा सुधार आएको जनाएका छन् । तथापि, जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालले गोरखा जिल्लाका केही गा.वि.स.हरूलाई उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३) अवस्थामा वर्गिकरण गरेका छन् ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले मध्य र सुदूर पश्चिम क्षेत्रहरूका जिल्लाहरूमा अघिल्लो अवधि (मंसिर देखि फाल्गुन २०७३) र गत साल यही अनुगमन अवधि (चैत्र देखि असार २०७४)^२ को तुलनामा यस अवधिमा खाद्य सुरक्षा अवस्थामा सुधार आएको छ । यि क्षेत्रहरूमा यस अवधिमा कुनै पनि गा.वि.स.हरू खाद्य असुरक्षाका दृष्टिकोणले उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३) मा वर्गिकरण भएनन् र मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) मा वर्गिकृत भएका गा.वि.स.हरूको संख्या समेत पहिलेको (मंसिर देखि फाल्गुन २०७३) अवधिको १४९ बाट घटेर ५३ हुन आएको छ । जिल्ला खाद्य सुरक्षा संजालहरूले जनाए अनुसार यो सुधार आउनुका मुख्यतया: ज्येष्ठ/आषाढमा उत्पादन भएको हिउँद बाली (गहुँ र जौ) को भूमिका छ ।

^२ मध्य र सुदूरपश्चिम विकास क्षेत्रहरूका पहाडी र हिमाली जिल्लाहरूमा वर्षे बालीहरूको उत्पादनमा कमी का कारण कार्तिक २०७२ देखि फाल्गुन २०७२ सम्मको अवधिमा धेरै ठूलो मात्रामा गा.वि.स.हरू खाद्य असुरक्षित अवस्थामा रहेका थिए । भन्नु चैत्र २०७२ देखि आषाढ २०७३ को अवधिमा गम्भिर हिउँद खडेरी (२०७२) का कारण खाद्य सुरक्षा अवस्थामा भन्नु खस्कदै गएको कुरालाई अवगत गरिएको छ ।

नक्सा १: नेपालको खाद्य सुरक्षा अवस्था (चैत्र २०७३ देखि आषाढ २०७४)

निचोडहरू

- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल गोरखाले ९ गा.वि.स.हरू (बिही, छेकम्पार, चुम्चेत, केरौजा, ल्हो, प्रोक, सामागाँउ, सिर्दिवास र उहिया) लाई उच्चतम् खाद्य असुरक्षित (चरण ३) अवस्थामा वर्गिकरण गर्दै र अनुमानित २ हजार ४ सय मानिसहरू उच्चतम् खाद्य असुरक्षित (चरण ३) अवस्थामा रहेका र उनीहरूलाई मानवीय सहायताको आवश्यकता रहेको जनाए । चरण ३ यस्तो अवस्था हो जहाँ खाद्य उपभोगको अभावको अवस्था सामान्य अवस्था भन्दा धेरै बढि हुन्छ र घरधुरीहरूले तीव्ररूपमा जीवनयापनका साधनहरू गुमाएर मात्र न्यूनतम् खाद्य आवश्यकता पूरा गर्न सक्दछन् । जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जाल गोरखाले यस्तो अवस्था आउनुका मुख्य कारणको रूपमा बैशाख २०७२ मा गएको विनाशकारी भूकम्पको निरन्तरको प्रभाव र अन्य कारणहरू जस्तै धिमा गतिमा भइरहेको पुनःनिर्माण, नाजुक वासस्थान, सरसफाई र स्वास्थ्यको अवस्थालाई जनाए । यि गा.वि.स.हरू उच्च हिमाली र पहाडी स्थानमा भएका र ती क्षेत्रहरूमा सामान्यतया बाली उत्पादन न्यून हुने र हिउँदे अन्न बालीहरू भन्ने न्यून हुनाले घरधुरीहरूले आफ्नो उत्पादनले खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न सक्दैनन् । यसको अतिरिक्त ती दुर्गम क्षेत्रहरूमा बजार संरचना कमजोर रहेको र खाद्य तथा अन्य गैर खाद्य वस्तुहरूको मूल्य पनि तुलनात्मक रूपमा उच्च रहेको पाइएको छ ।
- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले १३ जिल्लाका १५८ गा.वि.स.हरू र न.पा.हरू लाई मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) अवस्थामा वर्गीकरण गरे । चरण २ यस्तो अवस्था हो, जहाँ घरधुरीहरूले परम्परागत निर्वाह पद्धति अपनाएर न्यूनतम् खाद्य आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्न सक्दछन्, तर केही अत्यावश्यक गैर खाद्य आवश्यकताका लागि भने घरधुरीहरूले पछि परिपूर्ति गर्न नसकिने खालका निर्वाह पद्धतिहरू नअपनाई उक्त आवश्यकता पूरा गर्न सक्दैनन् । मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) अवस्थामा रहेका गा.वि.स.हरू निम्न अनुसार रहेका छन्: उदयपुरका ११, धादिङ्गका ५, दोलखाका १२, काभ्रेपलाञ्चोकका १०, नुवाकोटका २०, रसुवाका २, सिन्धुपाल्चोकका ३६, गोरखाका ९, कालिकोटका ३, हुम्लाका १२, डोल्पाका २३, मुगुका ९, र बझाङ्गका ६ गा.वि.स.हरू ।
- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले बाँकी गा.वि.स./न.पा.हरू (३,२००) लाई न्यूनतम खाद्य असुरक्षित (चरण १) अवस्थामा वर्गीकरण गरे । यो त्यस्तो अवस्था हो, जहाँ घरधुरीहरूले जीविकोपार्जनका पद्धतिहरू (उपायहरू) परिवर्तन नगरिकन खाद्य र गैह्र खाद्य आवश्यकताहरू पूरा गर्न सक्दछन् । ती घरधुरीहरूले आफ्नो सामाजिक, प्राकृतिक तथा आर्थिक हैसियतका कारण खतरा, प्रकोप, संकट, महामारी र द्वन्द वा हिंसाका कारण हुन सक्ने साना स्तरका तनावहरू भेल्न सक्दछन् । ती क्षेत्रहरूमा भर्खरै हिउँदे बालीहरू (गहुँ, जौ र आलु) को उत्पादनका कारण पर्याप्त खाद्य वस्तुको संचिती रहेको एवं कृषि र गैर कृषिजन्य कृषाकलापहरूबाट प्राप्त आमदानीले गर्दा घरधुरीको खाद्य उपलब्धता र पहुँचमा सहयोग पुर्‍याएको र प्राकृतिक तथा मानव सृजित विपत्तिले खाद्य उपयोग र स्थिरतामा पार्ने प्रभावलाई पनि सीमित तुल्यायो ।

२. पूर्वानुमान : श्रावण देखि कार्तिक, २०७४

संक्षेप

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले, हालको अवस्था र भावी परिदृष्यलाई मध्यनजर गर्दै श्रावण देखि कार्तिक २०७४ सम्मको अवधिमा खाद्य सुरक्षाको अवस्थाको प्रक्षेपण गरेका छन् । देशको महत्वपूर्ण अन्न बालीहरू मकै र धान क्रमशः असोज र मंसिर महिनामा भित्र्याइने छ । यस वर्ष धान बाली लगाउने समयमा मनसुनी वर्षा कमजोर एवं खण्डितरूपमा एकैकाले धानको उत्पादन घट्न सक्ने अनुमान छ । श्रावण १९, २०७४ मा गरिएको पहिलो प्रारम्भिक पूर्वानुमान अनुसार धान बालीको उत्पादन गत वर्षको तुलनामा ३६ प्रतिशतले कमी भई गत सालको उत्पादन ५,२२६,६४७ मे.टन. बाट घटेर यस वर्ष ३,३६३,८०० मे.टन. हुने देखिन्छ ।

निचोडहरू

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले श्रावण देखि कार्तिक २०७४ सम्मको अवधिमा खाद्य सुरक्षाको हिसाबले कुनै पनि गा.वि.स.हरू गम्भिर खाद्य असुरक्षित अवस्था (चरण ४) मा वर्गिकृत नहुने तर उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३) मा वर्गिकृत हुने गा.वि.स.हरूको संख्या हालको संख्या (९) बाट बढेर ३७ र मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) मा वर्गिकृत हुने गा.वि.स.हरूको संख्या हालको संख्या (१५८) बाट घटेर १५० रहने संभावना देखाएका छन् ।

- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालले ५ जिल्लाका ३१ गा.वि.स.हरू (कालिकोटका ३, हुम्लाका १२, धादिङ्गका ५, सिन्धुपाल्चोकका ८ र गोरखाका ९) उच्चतम खाद्य असुरक्षित (चरण ३) को अवस्थामा वर्गीकरण हुनसक्ने पूर्वानुमान गरेका छन् । यी मध्ये धेरै जसो गा.वि.स.हरू उच्च हिमाली भेगमा रहेका छन् जहाँ हिउँदे अन्न बालीहरूको संचय रित्तै गएको र वर्षे बालीहरू मकै र धानको उत्पादन क्रमशः असोज र मंसिरमा मात्र भित्रिन्छ । तसर्थ, ती क्षेत्रका गा.वि.स. हरूले श्रावण – भाद्र तिर क्षणिक खाद्य अभाव भोग्न बाध्य हुने छन् । साथै, वर्षाले गर्दा कच्ची सडक र बाटोघाटोहरू पनि विभिन्न र समुदायमा आपूर्ति श्रृंखलामा क्षति भई बजार मूल्य बढ्ने संभावना रहेको छ ।
- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले ९ जिल्लाका १५० गा.वि.स.हरू (दोलखाका २४, नुवाकोटका २०, रामेछापका १२, रसुवाका २, सिन्धुपाल्चोकका २८, गोरखाका ९, कालिकोटका २७, हुम्लाका १५, र जाजरकोटका १३) लाई मध्यमस्तरीय खाद्य असुरक्षित (चरण २) अवस्थामा वर्गीकरण हुनसक्ने संभावना देखाएका छन् ।
- जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले देशका बाँकी क्षेत्रहरू न्यूनतम खाद्य असुरक्षित (चरण १) अवस्थामा वर्गीकरण हुन सक्ने पूर्वानुमान गरेका छन् । ती क्षेत्रका घरधुरीहरूले बाली उत्पादन र बजारबाट खरिद गरेर परिपूर्ति गर्नेछन् । भाद्र/असोजमा भित्र्याइने मकैले पनि घरधुरीहरूमा खाद्य संचयमा सहयोग पुर्याउने छ ।

३. पृष्ठभूमि:

नेपालको ७५ मध्ये ७४ जिल्ला (काठमाडौं बाहेक) हरूमा नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणाली (NeKSAP) जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरू सहित सञ्चालनमा रहेको छ । राष्ट्रिय योजना आयोगको रणनीतिक निर्देशनमा कृषि विकास मन्त्रालयले NeKSAP कार्यान्वयन गरिरहेको छ । संयुक्त अधिराज्य बेलायत (UK aid) को सहयोगमा

विश्व खाद्य कार्यक्रमले NeKSAP को लागि प्राविधिक सहयोग गरिरहेको छ । थप साभेदार संस्थाहरूमा, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (CBS), खाद्य तथा कृषि संगठन (FAO), राष्ट्रिय पोषण तथा खाद्य सुरक्षा सचिवालय (NNFSS), ICIMOD र CGIAR, कृषि तथा जलवायु अनुसन्धान कार्यक्रम, कृषि तथा खाद्य सुरक्षा (CCAFS) रहेका छन् ।

जिल्ला खाद्य सुरक्षा सञ्जालहरूले NeKSAP खाद्य सुरक्षा चरण वर्गिकरण विधिको प्रयोग गरी प्रत्येक चौमासिकमा खाद्य असुरक्षाको गंभिरताको वर्गिकरण गरी कारणहरु पनि विश्लेषण गर्दछन् । बृहत प्रकोपका घटनाहरूमा (जस्तै: २०७२ वैशाखको विनाशकारी भूकम्प पश्चात) तदर्थ बैठकहरु मार्फत पनि NeKSAP ले खाद्य सुरक्षा विश्लेषण गर्ने गर्दछ । खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी बृहतर जानकारीका लागि भने उपलब्ध सूचनाहरू सहित दीर्घकालिन खाद्य असुरक्षा, विपोषण (Undernutrition) र गरीबी सम्बन्धी जानकारी दिने श्रोत सामाग्रीहरू पनि अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुन्छ, जस्तै 2016 Nepal Demographic and Health Survey (NDHS), 2010/11 Nepal Living Standard Survey (NLSS), 2014 Small Area Estimation of Food Insecurity and Undernutrition in Nepal, 2014 IPC Chronic Food Insecurity Analysis and 2014 Multiple Indicator Cluster Survey.